

Секція: Економічна теорія

КУЛАГА І.В., ТКАЧЕНКО О.В.

*к.е.н., доценти кафедри політичної економії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
м. Київ, Україна*

ФІНАНСІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОЇ ЦИКЛІЧНОСТІ

Стрімкий розвиток глобальної фінансової кризи 2008 р. і перехід її у структурну економічну поставили під сумнів численні теоретичні підходи до проблем циклічності і, відповідно, емпіричні рішення, які могли б оперативно стримати поширення кризових явищ зразка ХХ ст. Увага вчених в останні десятиліття зміщується у напрямку дослідження фінансових факторів коливань економічної кон'юнктури.

Традиційно в основі аналізу циклічного характеру розвитку економіки були чинники, що пов'язані з функціонуванням реального сектору, зокрема: кількістю і якістю фізичного капіталу, зростанням продуктивності праці, підприємницькою активністю, нормою прибутковості. Саме промисловість в індустріальну епоху була сферою зародження та поширення економічних криз, як циклоутворюючого економічного процесу. Відповідно для індустріальної епохи характерною формою соціально-економічного циклу був середньостроковий промисловий цикл.

Промисловість залишається матеріально-технічним базисом економіки і в умовах постіндустріального етапу її розвитку, проте співвідношення вартості, що виробляється у реальному секторі економіки, і вартості, що виробляється у сфері послуг та фінансовому секторі, з

переходом до постіндустріальної економіки суттєво змінюється. Загально визнано, що ключовою ознакою постіндустріалізму є домінування сфери послуг і, зокрема, її фінансового сегменту та сектору розваг. Так, на межі ХХ-ХХІ ст. (1995-2000 рр.) понад 63% середньорічного приросту ВВП США забезпечували фінансові послуги, страхування, оренда нерухомості, торгівля. Насьогодні, сфера послуг у США становить вже понад 78% (2014 р. – 78,1 % у ВВП) [6]. Кінцевим продуктом виробництва даного сектору є послуги, що характеризуються нематеріальною формою, є переважно віртуальними і для торгівлі якими створюється віртуальний ринок. Останній розвивається за своїми законами і все більше віддаляється від реальної економіки. Завдяки цьому характер циклічності також змінюється, оскільки на економічну динаміку посилюється вплив спекулятивного капіталу і поняття промислового циклу уже не відображає суть середньострокових циклічних коливань економіки. Про динаміку фінансової глибини світової економіки свідчить той факт, що співвідношення вартості традиційних фінансових активів і світового ВВП збільшилося з 261% в 1990 році до 356% в 2010 р. [1, с. 93].

Можна погодитися з точкою зору, що глибинною причиною сучасної економічної кризи, як і всіх попередніх, є перенакопичення капіталу. Даний процес означає, що накопичений грошовий капітал не може бути інвестований у розширення виробництва та торгівлю, не виключаючи при цьому зниження прибутковості. Перенакопичений капітал починає перетікати до фінансової сфери, де він має унікальну можливість зростати без процесу виробництва. На цьому у свій час наголошував К.Маркс: «... всі нації з капіталістичним способом виробництва періодично переживають спекулятивну гарячку, під час якої вони намагаються здійснювати роблення грошей, минаючи процес виробництва» [4, с. 62]. Дана закономірність досліджена представником школи світ-системного аналізу Д. Аррігі й визначена у розробленій ним інтерпретативній схемі

розвитку капіталізму як історичної системи. На думку вченого, запропонована К. Марсом загальна формула капіталу (Г-Т-Г') розкриває чергування фаз (епох) матеріальної та фінансової експансії. І саме кризи перенакопичення капіталу призводять до тривалих періодів фінансової експансії. [2, с. 107]. Можна констатувати, що з початку 80-х років ХХ ст. у цій фазі знаходиться системний цикл накопичення капіталу США, що підтверджується бурхливим зростанням обсягів фондового ринку, ринків похідних фінансових інструментів і боргових зобов'язань. Так, протягом останніх 20-30 років у США стрімкими темпами поширювався фінансовий сектор. Якщо на початку 1980 рр. на фінансові корпорації припадало біля 10% усього прибутку, то у 2007 р. – вже 40%.

Перебування перенакопиченого капіталу на фінансовому ринку вимагає розвитку дедалі складніших фінансових інструментів, контроль над якими досить проблематичний. На думку італійських економістів М. Фратіані та Ф. Марчіоне нестійкість фінансової системи стала результатом дії кількох чинників, головний з яких пов'язаний з одним із таких інструментів, а саме деривативами. Це назва класу цінних паперів, які дозволяють багаторазово передавати борги та страхувати ризики їх неповернення. Ринок деривативів бурхливо розвивався протягом останніх 30 років. За даними Банку міжнародних розрахунків (BIS), у 2004-2007 роках обсяг ринку деривативів зріс із 220 трлн. дол. до 596 трлн. дол., тим самим перевищивши світовий ВВП в 11 разів, і продовжує стрімко зростати, досягнувши у 2013 році рівня 710 трлн. дол. [7].

Перетворення фінансових механізмів на елемент системи відтворення асиметричності розподілу доходів і економічної влади, їх важливу і одночасно деструктивну роль у механізмах циклічності глобального зростання відзначають як західні так і вітчизняні науковці. Дослідження взаємозв'язку між розвитком фінансових ринків та реальної економіки розпочинаються з праць Д. Рікардо. К. Маркс, розкриваючи

природу фінансового капіталу, визначає позичковий капітал як одну з перших і розвинутих його форм. Сам фінансовий ринок до 20-х рр.. ХХ ст. ототожнювався з банківським. У першій третині ХХ ст. Р. Хоутрі та Ф. Хайєкомрозробляються перші цілісні монетарні теорії ділового циклу. Своєрідним «містком» до цих теорій на межі ХХ-ХХІ ст. стали ідеї К. Вікесля, котрий запропонував розмежовувати два види відсотку – природний, як деякий показник доходності фізичного капіталу, і ринковий, як ціну кредиту. Пошуку причин циклічних коливань у грошово-кредитній сфері присвячено ряд праць М. Фрідмена.

Сучасне трактування фінансового капіталу передбачає включення до його складу, як рівноправних складових, позичкового капіталу, фіктивного капіталу і грошових коштів, що використовуються у валютних угодах. Кожен з них здійснює свій внесок у виконання покладених на фінансовий капітал функцій, одночасно маючи свої особливості, зокрема в частині впливу на стійкість або розхитування фінансового ринку.

У зв'язку з означеною проблематикою актуалізується поняття «фіктивного» капіталу, яке в останній час набуває великої практичної значимості. Як вже зазначалося, починаючи з 80-х рр. ХХ ст. поширюються такі явища як «надування бульбашок» та «випаровування капіталу», посилення нестійкості та волатильності усіх сегментів фінансового ринку, лавиноподібне нарощення обсягів угод з похідними фінансовими інструментами, розширення сек'юритизації фінансових зобов'язань. Всі ці процеси на думку науковців, значною мірою є формами прояву специфічної природи фіктивного капіталу, що здійснює свій рух на фінансовому ринку [3, с. 142].

Фіктивний капітал – це капітал, що представлений у цінних паперах, які приносять дохід їх власникам у вигляді дивідендів або процентів, і здійснює відносно самостійний і відмінний від реального капіталу рух на фондових ринках. Вперше цю категорію застосував і описав К. Маркс.

Один з відомих коментаторів «Капіталу» Д. Розенберг виділив наступні ознаки фіктивного капіталу: 1) являє собою посягання на частину додаткової вартості у формі регулярного доходу; 2) це домагання є предметом купівлі та продажу і є особливим товаром; 3) ціна цього особливого товару є не що інше як категорія принесеного ним доходу; 4) за умов стабільності останнього ціна фіктивного капіталу регулюється нормою відсотку [5, с. 687].

Поняття «фіктивний» капітал одночасно відповідає і не відповідає базовому визначенню капіталу. Він не є економічним ресурсом, а більшою мірою це являє собою право на отримання регулярного грошового доходу, що виступає у формі процента на капітал і має спекулятивний характер. З'являється фіктивне багатство, що зростає не завдяки розширенню виробництва, а в результаті збільшення фіктивного капіталу. Увесь обсяг фіктивних грошей, що нависли над світовою економікою, на початок кризи 2008 р. оцінювався як мінімум у 100 трлн. дол., а реальний загальносвітовий ВВП – 60 трлн. дол.

Варто констатувати, що проблема взаємодії реального і фіктивного капіталу залишається недостатньо розробленою. Навіть сам термін «фіктивний капітал» частіше замінюється поняттям фінансовий, грошовий, банківський капітал. В основному досліджується взаємозв'язок між реальним і фінансовим капіталом, реальним і фінансовим секторами економіки. Але сучасна економічна ситуація засвідчує, що фінансовий капітал в умовах глобалізації все більше є фіктивним, і це призводить до порушень не тільки макроекономічних пропорцій, але і виникненню нових.

Таким чином, якісні зміни у сучасній економіці варто розглядати у зв'язку з відокремленням її фінансового та реального секторів, які тривалий час демонстрували діалектичну єдність. Ставши діалектичними протилежностями, вони обумовили розрив між потоками фінансових

ресурсів та їх матеріальними носіями, роздування «фінансових бульбашок» і формування гігантської фіктивної вартості, яка тяжіє над реальним сектором економіки. Саме на цій основі формується механізм трансмісії, циклів макроекономічної динаміки на сучасному етапі. Розглянуті фактори впливають і на переміщення спекулятивного капіталу між функціональними сегментами національного та глобального фінансових ринків, провокуючи кризові явища у планетарному масштабі.

Література:

1. Гриценко А., Подлесная В. Социально-экономические циклы: исторические формы и государственное регулирование / А. Гриценко, В. Подлесная // Экономическая теория. - 2015. – № 1 - С. 89-99.
2. Джованни Арриги. Адам Смит в Пекине: Чтополучил в наследство XXI век / Джованни Арриги; [пер. с англ. Т. Б. Менская] М.: Института общественного проектирования, 2009 г. – 456 с.
3. Ермолаев К.Н. О системном подходе к анализу категории «фиктивный капитал» / К.Н. Ермолаев // Экономические науки – 2008 - № 8 - С. 141-144.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Твори – т. 24, - с. 62.
5. Розенберг Д. Комментарии в капиталу К. Маркса. – М.. 1983
6. <http://data.worldbank.org>
7. <http://www.bis.org/statistics>